

AKOB

AKDENİZ OPERA VE BALE KULÜBÜ KÜLTÜR ~ SANAT DERGİSİ

AKOB 4. ULUSAL

ODA MÜZİĞİ YARIŞMASI

MOZART'I BİR KEZ DE

TENOR MICHELE OCHELLI'DEN

DİNLEYİN

OPERADA

ZAMANIN BELLEĞİ

ANI - ÖYKÜ

SPASSİBO İSTANBUL

"Spassibo İstanbul"un Hatırlattıkları:

Cumhuriyet Döneminde İlk Bale Adımları

MOZART'I BİR KEZ DE TENOR MICHELE OCHELLI'DEN DİNLEYİN

Ömer Eğeciođlu
Santa Barbara, CA, ABD
omer@cs.ucsb.edu

Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791),
(Gravür Clemens Kohl, Viyana, 1793)

Mozart'ı tenor Ochelli'nin sesinden değil de yazılarından dinleyeceğiz.

Büyük müzisyen Wolfgang Amadeus Mozart'ı çok iyi tanıyan Michele Ochelli, anılarında Viyana'da 1783 yılında tanışıp yakın arkadaşı olduğu besteciyi şöyle tarif ediyor:

“Kendisi fevkalade küçük, çok zayıf ve solgun bir adamdı. Gür çıkan ince sarı saçları ile pek övünüyordu. Çok içten bir şekilde beni evine davet etti, ben de orada epeyce zaman geçirdim. Beni her zaman büyük nezaketle ağırladı. Meyveli kokteyli çok seviyordu ve bol bol içtiğine şahit oldum. Bilardodan da çok hoşlanıyordu ve evinde dört dörtlük bir bilardo masası vardı. Onunla sık sık oynadım ama oynadığımız her oyunu o kazandı. Pazar günleri verdiği konserlerin hiç birini kaçırmadım. İyi kalpli ve nazikti; ama piyano başında çok titizdi, en ufak bir ses yapılırsa hemen çalmayı bırakırdı. Bir gün beni piyanoya oturttu, ellerimi tuşlara doğru yerleştirmeyi öğrettiği için ilk piyano hocama hakkını vermek gerektiğini söyledi. Bana bahşettiğini düşündüğüm büyük iltifat ise şuydu; Metastasio'nun canzonettası 'Grazie agl'inganni tuo' üzerine küçük bir melodi bestelemiştım. Söylediđim her yerde çok beğeniliyordu. Gayet basitti ama şansa bakın ki Mozart'ın hoşuna gitti. Melodinin üzerine harika çeşitlemeler besteledi ve daha da güzeli, lütfederek bunları her fırsatta çaldı.”

Bu satırları yazan tenor Michele Ochelli, asıl adı Michael “O’Kelly” olan İrlandalı bir ses sanatçısıydı. Profesyonel opera hayatına atılmak üzere genç yaşında Avrupa'ya gittiğinde daha etkileyici olacağını düşünüp O’Kelly (veya Kelly) olan orijinal soyadını İtalyancalaştırarak Ochelli yaptı. Böylece Michael O’Kelly, Michele Ochelli oldu.

Dublinli sanatçı ününün zirvesindeyken İtalya'daki konserleri kapalı gişe gidiyordu. Ama bizim için önemli olan Kelly'nin Mozart'ı, daha besteci hayattayken tarihte yükseleceği yere yerleştirecek kadar takdir eden, gerek dehası gerekse günlük yaşamı hakkında izlenimlerini kaleme alarak tarihe geçiren yazar kişiliği olacak.

Kelly'nin ölümünden birkaç ay önce 1826'da yayımlanan anıları, o dönemin kültürel yaşamının en değerli kayıtlarından birisini oluşturuyor. Müzik tarihini sevenler için Mozart'ın hayatının birinci elden, üstelik gayet renkli ve canlı bir üslupla belgelenmiş olması müzikseverler için büyük şans. Kelly'nin Mozart mucizesini daha besteci hayattayken, daha sonra gelen müzikseverler ve müzik tarihçileri geriye bakıp karşılaştırmalar yaparak nasıl değerlendirdiyse aynen o doğrulukta, bestecinin büyüklüğünden şüphesiz, coşkun bir hayranlık ve heyecanla kaydediyor olması şaşkınlık verici bir olay.

Üstelik Mozart ünlü operası *Figaro'nun Düğünü*'nde Don Basilio rolünü Kelly için, onun sesine uygun olarak yazmıştı.

Kelly'den, ilk elden verdiği alıntılar ilginç bilgiler içeriyor. Bunlar arasında *Figaro'nun Düğünü*'nün Mozart yönetimindeki provalarının ilginç yönleri ve Mozart'ın müzik sanatı hakkında düşünceleri yer alıyor.

MICHAEL O'KELLY

İrlandalı tenor, besteci, tiyatro yöneticisi ve müzik yayıncısı olan Michael Kelly (1762-1826) Dublin'de doğdu. Ailenin on dört çocuğunun en büyüğüydü. Babası müziğe düşküncü, şarap ticareti ile hayatını kazanıyordu ve aynı zamanda Dublin Sarayı'nda protokol şefiydi. Dublin o zamanlar oldukça zengin bir müzik hayatına sahipti ve Kelly bu şehrin kültürlü atmosferinde büyüdü. Henüz 15 yaşındayken seyirci karşısına çıktı.

İrlanda'da yaşayan göçmen İtalyan ustalardan şan dersleri aldı. Bunların arasında en ünlüsü İtalyan kastrat *Venanzio Rauzzini* (1756-1810) oldu. Sesi kadar çapkınlığı ile de ün yapan Rauzzini, İtalya'dan İngiltere'ye göçüp orada çalışmış ve bir süre Dublin'de yaşamıştı. Özel şan dersleri veriyordu. Zamanında opera bestecisi olarak da ün kazanmıştı ama eserleri günümüzün repertuarında yer almıyor. Mozart'ın özellikle kastrat solistler için bestelediği eserler arasında, Milano'da 1773 yılında yazdığı ünlü solo moteti *Exultate, jubilate* (K. 165) Venanzio Rauzzini için düşünülmüştü. Kelly, Rauzzini'nin önerisiyle öğrenimine Napoli'de devam etmek üzere 1779'da Dublin'den ayrıldı.

İtalya'da ilk sahneye çıkışı 1781 yılında komik tenor rolünde Lucca Operası'nda oldu. Buradan Floransa'ya gitti. Ardından Venedik dahil olmak üzere Graz, Verona, Modena ve Parma gibi şehirlerde çalıştı. 1783'te İmparator II. Josef'in Venedik Büyükelçisi'nin tavsiyesiyle ve arkadaşları Storace Kardeşlerin teşvikiyle Viyana'ya giderek yeni kurulan İtalyan Opera topluluğuna katıldı. Kelly, Viyana'da geçirdiği dört yıl boyunca, aralarında Nancy Storace, Francesco Benucci ve Stefano Mandini'nin de bulunduğu günün en iyi opera sanatçılarıyla, genellikle komik tenor rollerinde sahneyi paylaştı.

Micheal O'Kelly gençliğinde (Theo Mortimer, *The Adventures of Michael Kelly Part Two*, Dublin Historical Record, Cilt 54, No.2, 2001, s.28)

Kelly, 1780 lerde Viyana'da, Antonio Salieri, Martín y Soler ve Paisiello ile çalıştı, ancak en unutulmaz arkadaşı, onun için *Figaro'nun Düğünü*'nde Don Basilio ve Don Curzio'nun rollerini yaratan Mozart oldu.

1787 Şubat ayında, Viyana'dan Londra'ya döndü. Yolda Salzburg'a uğradı, Mozart'ın yazıp kendine verdiği bir mektubu bestecinin babasına elden teslim etti.

Kelly, Londra'ya döndükten sonra Drury Lane'de çalışmaya başladı. Uzun bir süre özellikle Stephen Storace'ın bestelediği çok sayıda İngiliz operasında başrolde yer aldı. İngiltere'de ve Fransa'da turnelere çıktı. 1793'te Londra Haymarket King's Theatre'a geçerek sahne yöneticiliğine başladı ve otuzu aşkın yıl boyunca bu kapasitede çalışmaya devam etti. Londra tiyatroları için çok sayıda ama sıradan müzikli oyun besteledi. Oldukça yüzeysel bir besteci olmasına rağmen kültürlü bir insandı. Melodileri basit ama zarıftı ve toplumun müzik zevkini olumlu yönde etkiledi. Zaten yaptığı zamanın İngiliz opera ve müziklerinde moda, Avrupa'da isim yapmış eserlerden seçmeleri bir araya getirmektir.

Anıları, Kelly'nin ölümünden kısa süre önce, 1826'da sanatçının günlüğünü ve notlarını kullanarak Theodore Hook adlı bir maceracı tarafından derlenerek yayımlandı. Canlı bir üslupla kaleme alınan bu anılar melodramatik, coşkulu ve neşeli bir yazımla iki cilt boyunca devam ediyor. Napoli'deki hayatı, İtalya turnelerini, başına gelen ilginç olayları, zamanın müzisyenlerinden ve operalarından anekdotlar aracılığı ile Avrupa'nın kültürel yaşamını eğlenceli bir şekilde belgeliyor.

Michael O'Kelly 1787'de İngiltere'ye döndükten sonra Drury Lane'de çalıştı. (Gravür: James Neagle, Sir Thomas Lawrence'ın orijinali üzerine, 1796.)

STORACE KARDEŞLER VE SALIERI

Kelly, İtalya'da Stephen ve Nancy Storace kardeşler ile tanışmasını da dile getiriyor. Bunlardan Stephen Storace besteci, Nancy Storace ise kendisi gibi Rauzzini'den dersler almış olan genç bir sopranoydular. İki İngiliz kardeş Kelly'nin yaşam boyu arkadaşı kaldılar.

Kelly, anılarına göre Stephen ve Nancy Storace ile ilk kez 18 yaşındayken İtalya'daki Livorno limanında tanıştı. Asıl ismi "Anna" olan Nancy Storace'e "Nancy" adını takan Kelly oldu. Genç soprano da tarihe Nancy Storace ismiyle geçti. Kelly daha sonra iki kardeşle Ocak 1783'te Viyana'ya gitti. Hem Kelly hem de Nancy, İmparator II. Josef'in yeni kurduğu İtalyan Opera topluluğunda baş ses sanatçısı olarak işe alındılar.

Kelly Viyana'ya geldiğinde, Krallık Operası'nın yardımcı yönetmeni Antonio Salieri ona İtalyan Opera topluluğunun sahneye koyacağı *La Scuola dei Gelosi* operasında bir rol teklif etti. Bu operada Nancy Storace da Viyana'da müzikseverlerin karşısına çıkacaktı. Kelly sahneyi Nancy Storace ile paylaştığı bu ilk rolünde büyük başarı kazandı.

MOZART'LA TANIŞMA

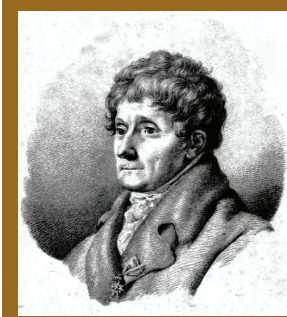
Anılarında Mozart'la tanışmasını çok renkli bir şekilde anlatıyor;

"Bir akşam ünlü piyanist ve besteci Kozeluch'un misafiriydim. Besteciler Vanhal ve Baron Dittersdorf da oradaydı. Müzik yaşamımın en sevindirici olaylarından biri olarak o akşam dâhi Mozart'la tanıştım. Piyanoda fanteziler ve kapriçyolar çalarak misafirleri mest etti. Duygulu çalışı ve parmaklarının hızı, üstün icra yeteneği ve özellikle sol elinin gücü, yaratıcı modülasyon becerisi ile beni hayretler içinde bıraktı. Bu mükemmel icradan sonra akşam yemeğine oturduk. Şansa bakın ki yerim Mozart ile eşi Madam Constance Weber'in arasındaydı. Çok sevdiği bu Alman bayandan üç çocuğu vardı. Benimle Floransa'dan tanıdığı, Sheridan'ın ilk eşinin kardeşi Thomas Linley hakkında konuştu. Linley'den büyük bir sevgiyle bahsetti ve gerçek bir dâhi olduğuna inandığını söyledi. Eğer yaşasaydı, Linley'in müzik dünyasının gurur kaynağı olacak üstatları arasında yer alacağından emin olduğunu söyledi. Akşam yemeğinden sonra ev sahibimizin çocukları dansa kalktılar ve Mozart da onlara katıldı. Madam Mozart bana, eşinin bir müzik dehası olmasına rağmen aslında dansa çok meraklı olduğunu, sık sık zevkinin müzikten ziyade o sanatta yattığını söylediğinden bahsetti."

Kelly'nin anlattığı akşam yemeğine ev sahipliği yapan 1747 doğumlu Çek besteci Leopold Kozeluch 1778'den itibaren Viyana'da yaşamış, bestelediği baleler, kantatlar ve özellikle piyano eserleri ve piyano ustalığı ile tanınmıştı. Mozart'ın ölümünden sonra İmparator II. Franz, Saray'ın müzik yönetmeni olarak Mozart'ın yerine Kozeluch'u getirdi. Adı geçen Vanhal ve Baron Dittersdorf da zamanın önde gelen müzisyenlerindendi. Çek doğumlu Johann Baptist Vanhal (1739-1813), Mozart, Haydn ve Beethoven'ın takdir ettiği bir besteciydi. Baron Carl Ditters von Dittersdorf da zamanın popüler Avusturyalı oda müziği bestecileri arasında yer alıyordu. Viyana'da Haydn ve Mozart'ın arkadaşıydı.

Kelly'nin sözünü ettiği İrlandalı şair, tiyatro ve mizah yazarı Richard Brinsley Sheridan (1751-1816) aynı zamanda Londra'da Theatre Royal'in sahibiydi, bu nedenle Londra'nın müzik çevreleri içinde önemli bir yeri vardı. 1772'de İngiliz müzisyen Linley Ailesinin kızı, güzelliği dillere destan Elizabeth Linley ile evlenmişti.

Kelly'nin o akşam Mozart ile yaptığı konuşmadan Mozart'tan aktardığı en ilginç konu ise besteciden Thomas Linley üzerine duydukları. Mozart'ın *"gerçek bir dâhi olduğuna inandığı"* bu Thomas Linley kimdi?

Antonio Salieri (1750-1825). Michael Kelly'e Viyana'da *La Scuola dei Gelosi* operasında ilk rolünü teklif eden besteci.

Solda Kelly'nin sözünü ettiği İrlandalı ozan ve oyun yazarı Richard Brinsley Sheridan'ın (1751-1816) eşi Elizabeth Linley. Sağda Elizabeth'in erkek kardeşi Thomas Linley (1756-1778) 12 yaşında (Thomas Gainsborough, 1768).

THOMAS LINLEY

12 yaşındaki Thomas Linley'i ünlü ressam Thomas Gainsborough'nun 1768'de yaptığı yağlıboya tabloda ablası Elizabeth Linley ile görüyoruz.

Gainsborough'nun tablosunun yapıldığı yıl 1768'e gelindiğinde, Linley'in o zamana kadar bestelemiş olduğu altı keman sonatı vardı. Yedinci sonatını da bir sene sonra 13 yaşında besteledi. Ne yazık ki bu sonatların arasından günümüze gelen sadece bir tane var.

Thomas Linley Mozart'la aynı yılda, 1756'da doğdu. Bath'de yaşayan ve müziğe büyük yeteneği olan ailesinde babası aynı adlı Thomas Linley de besteci, klavsen sanatçısı ve ses öğretmeniydi. Küçük Linley "harika çocuk" olarak genç yaşta adını duyurdu. Daha 1763'te, Bath'de sahneye çıkarak bir keman konçertosu seslendirdi. 1768'de Pietro Nardini ile çalışmak üzere gittiği Floransa'da Mozart'la tanıştı. Bu arkadaşlığı ve üstün yeteneği nedeniyle olacak, "İngiliz Mozart" veya "Küçük Mozart" olarak isim yaptı. 15 yaşında geri döndüğü İngiltere'de, Drury Lane orkestrasının yönetmeni oldu. Gösterilen operaların aralarında çalmak üzere 20 keman konçertosu besteledi. Bu konçertolardan da günümüze gelen sadece bir tane var.

Mozart ve Linley 1770'in Eylül ayında Floransa'da karşılaştılar. İki çocuk da 14 yaşındaydı. Leopold Mozart'ın yazdığına göre; "Çocuklar bütün akşam birbiri arkasından sırayla çaldılar, sık sık kucaklaşıyorlardı. Bir sonraki gün bu cana yakın İngiliz çocuk kemanını dairemize getirtti ve bütün öğleden sonra çaldılar, Wolfgang da ona piyanoda eşlik etti." Bir sonraki gün ise "İki çocuk birbiri arkasından bütün öğleden sonra çaldılar, ama çocuklar gibi değil, büyük insanlar gibi!"

İngiliz müzik tarihçisi Charles Burney de Linley'i aynı ay İtalya'da gördü. Burney "Tommasino adını taktıkları bu çocuk ve küçük Mozart, çağın en ümit vaat eden dehaları olarak İtalyanların dilinden düşmüyorlar," diyordu.

Ne yazık ki genç Thomas Linley'in ömrü Mozart'inkinden bile kısa oldu. İngiltere'ye döndükten sonra ailesi ile çıktığı bir tatil gezisinde iki arkadaşıyla bir gölde tekneyle açıldı. Kötü hava nedeniyle meydana gelen trajik bir kaza sonucu genç Linley kıyıya yüzmeye çalışırken boğularak can verdi.

Mozart'ın Kelly'ye ifade ettiği, Linley'in geçirdiği kazayı duyduğunda ne kadar üzüldüğü ve müzik dünyasının kaybının yeri doldurulamaz olduğunu düşündüğüydü. Herhalde Mozart'ın dediklerine kulak vermek gerek. Thomas Linley 22 yaşında ölmeseydi şüphesiz İngiltere'nin yetiştirdiği en büyük besteciler arasında yer alacaktı.

1784 VIYANA KUARTET GECESİ

1784 yılında Kelly, Viyana'yı ziyaret etmekte olan Giovanni Paisiello'nun komik operası *Il re Teodoro in Venezia*'da rol almıştı. *Il re Teodoro in Venezia*'nın provaları sırasında Stephen Storace'ın evinde verilen bir partide dinlediği seçkin bestecilerden oluşan müzik topluluğunu anlatıyor.

14 yaşındaki Mozart Verona'da (Yağlıboya: Giambettino Cignaroli ve Saverio dalla Rosa, 1770.)

Bu partiye davet edilen misafirler arasında Kelly'den başka Mozart, Josef Haydn, Giovanni Paisiello, Baron Carl Ditters von Dittersdorf, Johan Baptist Vanhal ve librettist ve ozan Giovanni Battista Casti yer alıyordu. Kelly anılarında o gece unutulmaz bir topluluk dinlediklerini söylüyor. Şahit olduklarını sanki pek basit ve sıradan bir olaymış gibi kısaca şöyle anlatıyor:

"Storace arkadaşları için bir kuartet gecesi düzenledi. Çalgıcılar aletlerinde virtüöz sayılmazlardı ama hepsi belli bir maharet sahibiydi. Kim olduklarını söyleyince bana hak vereceksiniz:

Birinci keman- **Haydn**,
İkinci keman- **Baron Dittersdorf**,
Viyolonsel- **Vanhal**,
Viyola- **Mozart**.

Kelly'e göre 1784 yılında Viyana'da Stephen Storace'in evinde çalan kuartet üyeleri: Josef Haydn (1. keman), Carl Ditters von Dittersdorf (2. keman), Wolfgang Amadeus Mozart (viyola), Johan Baptist Vanhal (viyoloncel).

Benimle beraber ozan Casti ve Paisiello dinleyiciler arasındaydı. Bu olağanüstü topluluğun bize sunduğundan daha büyük bir müzik ziyafeti düşünemiyorum."

Keşke Kelly bu topluluğun ne çaldığı üzerine biraz bilgi verseydi. Yazdığı bir iki cümle ile konserin dinamiğini ve detaylarını tamamen bizim hayal gücümüze bırakmış oluyor.

MOZART MELODİ ÜZERİNE

Kelly bu yazının başındaki alıntıda anlattığı üzere Metastasio'nun canzonettası *Grazie agl'inganni tuoi* üzerine bestelediği melodiyi Mozart'ın beğendiğini söylüyor. Mozart'ın olumlu sözleri üzerine Kelly'e de bir heves ve cesaret gelmiş tabii.

"Bu teşvik edici sözlerinden cesaret alarak birkaç küçük melodi daha besteledim ve kendisine gösterdim. Bunlara sıcak bakması o kadar hoşuma gitti ki kendimi kontrpuan çalışmalarına adamaya karar verdim, bu amaçla kimden ders almamı tavsiye ettiğini sordum. Bana dedi ki; 'Bak kardeşim, bana fikrimi soruyorsun ben de sana açıkça söyleyeceğim. Eğer Napoli'deyken armoni çalışmış olsaydın, ilgi alanın sadece bu olsaydı, belki o zaman işine yarardı. Ama şu anda senin melodi yeteneğin ve sahne hayatın mutlaka en önde gelmeli. Düşündüğün cins bir çalışmaya başlaman akıllıca olmaz. Bana inanmanı isterim ki doğa sana bir melodi yeteneği vermiş, onu harcama, ama kendini boş yere üzme. Söylendiği gibi 'Az bilmek tehlikelidir.' Eğer yazdığın müzikte hatalar olursa dünyanın dört bir tarafında onları düzelterek yüzlerce müzisyen çıkacaktır. Bu nedenle bırak doğal yeteneğinle kal.'

'Melodi müziğin temelidir' diye devam etti, 'Ben iyi bir melodi ustasını safkan bir yarış atına benzetirim, kontrpuancılara ise yaşlı araba atlarına. Onun için aklında olsun, elindekiyle yetin ve eski İtalyan atasözünü hatırla; 'Chi sa più, meno sa - Çok bilen az bilir.' Bu büyük insanın sözleri bende çok derin bir iz bıraktı."

Kelly'nin kontrpuan ustası olma hevesi, Mozart tarafından, yani bu sanatın büyükleri arasında en iyilerinden ve şüphesiz en artistik olanlardan birisi tarafından kursağında bırakılmıştı. Mozart'ın sözlerine kulak vermekte fayda var - kontrpuan öğrenerek müzisyen olmak olanaksız.

THOMAS ATTWOOD

Kelly, Mozart'ı anlatmaya devam ediyor:

"Arkadaşım Attwood (müzik dünyasının gurur kaynağı değerli

insan) Mozart'ın en sevdiği öğrenciydi. Mozart'ın onun hakkında söylediklerini size aktarmak benim için bir zevk. Şöyle dedi: 'Attwood sevdiğim ve değer verdiğim bir genç. Dürüst ve görgü sahibi. Şunu söyleyeyim ki benim stilimden en çok faydalanan öğrencim. Tahmin ediyorum ki ileride gayet başarılı bir müzisyen olacak.' Mozart yetenekli öğrencilere hoş sözlerle cesaret vermekten geri kalmazdı ama küstahlığa ve sıradanlığa tahammülü yoktu."

Michael Kelly'nin Viyana'da geçirdiği yıllardan arkadaşları: Solda ve ortada Mozart'ın öğrencileri Thomas Attwood (1765-1838) ve Stephen Storace (1762-1796); Sağda Stephen'in kız kardeşi ve *Figaro'nun Düğünü*'ndeki ilk Susanna, soprano Nancy Storace (1765-1817).

1765'de Londra'da doğan Thomas Attwood, Kral IV. George'un himayesiyle 1785 yazında müzik eğitimi için Avrupa'ya gönderildi. İki sene Napoli'de müzik çalıştıktan sonra ders almak için Mozart'a başvurdu ve Ağustos 1785 ile Şubat 1787 tarihleri arasında Viyana'da Mozart'ın öğrencisi oldu. Kısa bir süre sonra Mozart'ın yakın arkadaşları arasında yerini aldı. Mozart'ın yazışmalarından onu bir öğrenciden ziyade genç bir meslektaş olarak gördüğü ortaya çıkıyor.

İngiltere'ye dönüşünde Mozart'ın notlarını içeren ve öğretim tarzını ortaya koyan ders defterlerini de yanında getirdi. 1796'dan ölüm yılı 1838'e kadar Londra St. Paul Katedrali'nin organisti olarak çalıştı, Anglikan kilisesi için kutsal eser besteledi. Yaşlılık yıllarında Attwood, İngiltere'ye birçok kez giden Felix Mendelssohn'un yakın arkadaşı oldu. Mendelssohn'un Attwood'a ithaf ettiği bir çok eser bulunuyor.

SARAY ENTRİKALARI

1784 yılında Mozart'ın *Figaro'nun Düğünü* operasının, gösterim için sırada bekleyen diğer eserler arasından sıyrılıp nasıl sahneye konduğunu anlatıyor Kelly:

"Paesiello Rusya'da bestelediği 'Sevil Berberi'ni Viyana'ya getirmişti. Signor Mandini ve ben, Kont Almaviva rolünü sırayla değiştirerek seslendirdik. Storace ise Rosina rolündeydi. Sahneye konmayı bekleyen üç opera vardı; birincisi Righini'nin bir eseri, ikincisi Salieri'nin (*The Grotto of Trophonius*), üçüncüsü de Kral Hazretleri'nin emriyle Mozart'ın bestelediği opera. Mozart, Beaumarchais'nin Fransız komedisi 'Figaro'nun Düğünü'nü bir İtalyan operası olarak yapmayı planlıyordu ve Da Ponte librettouyu başarıyla yazdı. Bu üç eser aşağı yukarı aynı zamanda seslendirilmeye hazırды ve tabii

her besteci kendi eserinin ilk sırada olmasını istiyordu. Bestecilerin karakterleri çok değişti, her biri için taraftarlar oluştu, her kafadan bir ses çıkıyordu. Mozart barut fıçısı gibiydi, eğer kendi operası önce sahnelenmezse notaları yakacağına yemin etti. Mozart'ı destekleyen çoktu. Bu arada Righini saman altından su yürüterek operasına öncelik kazandırmaya çalışıyordu.

Bu sonucusu Prusya Sarayı'nın müzik direktörüydü ve kurnaz bir adamdı. Bacon'ın çarpık zekâ dediği cinsten bir kafası vardı. Saray operasının üç büyük üyesi onun entrikalarına çanak tutan bir çete oluşturmuşlardı. Her sanatçı bir tarafın savunucusuydu. Bir tek ben Mozart'ı destekliyordum - kendisine karşı duyduğum yakınlık, büyük dehasına duyduğum hayranlık, içten arkadaşlığı ve misafirperverliği nedeniyle kendimi borçlu hissettiğim için.

Bu büyük yarışmaya noktayı Mozart'ın 'Figaro'nun Düğünü'nü seçerek İmparator koydu. Hemen provalara başlanmasını emretti. Bu küçük büyük adamın rakiplere karşı kazandığı zafere en sevinenlerden birisi ise ben oldum."

Figaro'nun Düğünü'nün Viyana prömiyerinde, 24 yaşındaki Kelly hem Don Basilio hem de Don Curzio rollerini seslendirdi.

Mozart'ın ünlü operası *Figaro'nun Düğünü'nün* 1 Mayıs 1786 tarihinde Viyana Burgtheater'de yapılan prömiyerinin afişi.

1 Mayıs 1786 tarihli prömiyerde yer alan sanatçılar şöyleydi:

Il Conte Almaviva	Stefano Mandini
La Contessa	Luisa Laschi
Susanna	Nancy (Anna) Stora
Figaro	Francesco Benucci
Cherubino	Dorotea Bussani
Marcellina	Maria Mandini
Bartolo	Francesco Bussani
Don Curzio	Michele Ochelli
Basilio	Michele Ochelli
Antonio	Francesco Bussani
Barbarina	Anna Gottlieb

Montag den 1. May ein neues italienisches Singspiel in vier Aufzügen, genannt Le Nozze di Figaro, nach dem franz. Lustspiel des Hrn. G. Beaumarchais bearbeitet vom Hrn. Ab. da Ponte, Theatralpoeten; die Musik dazu ist vom Hrn. Kapellmeister Mozart. La Sign. Laschi, welche seit kurzem hier wieder ange- langt ist, und la Sign. Bussani, eine neue Säu- gerin, erschienen dabey das erstemal als Grä- fin und Page. —

Figaro'nun Düğünü'nün prömiyerinden iki gün sonra 3 Mayıs 1786 tarihli *Wiener Zeitung*'da opera hakkında çıkan yazı.

Kelly Figaro'nun Düğünü'nü anlatmaya devam ediyor:

"Prömiyerde yer alan sanatçılarından hayatta bir tek ben kaldım. O ilk kadronun çok güçlü olduğu düşünülüyor. Ben bu operayı başka zamanlarda başka ülkelerde izledim, fena da değildi, ama bunları ilk performansla karşılaştırmak gündüzle geceyi karşılaştırmak gibi bir şey oluyor. Prömiyerdeki ses sanatçıları bestecinin kendisi tarafından çalıştırıldılar, onun fikirleri ve istekleriyle yönlendirildiler. Mozart'ın küçük, hareketli yüzünün dehanın pırlıtsı ile aydınlanmış görüntüsünü hiçbir zaman unutmayacağım; bunu tarif etmek olanaksız, güneş ışığını resmetmeye çalışmak gibi bir şey."

"Bir akşam uğradım, bana dedi ki: 'Operam için küçük bir düeti bitirdim, sana dinleteyim.' Piyanoya oturdu ve beraber söyledik. Çok hoşuma gitti, müzik dünyası neden hoşuma gittiğini hemen anlayacak çünkü bu Kont Almaviva ile Susanna'nın söylediği 'Crudell! Perchè finora farmi languir così' düetiydi. Bundan daha nefis bir eser bestelemek mümkün mü? Bunu ilk duyan ve üstün yetenekli bestecisi ile söyleyenin şahsım olduğunu düşünmek bana her zaman büyük mutluluk veriyor. Orkestra ile bütün sanatçıların ilk provasını hatırlıyorum. Mozart kıpkırmızı kürk ceketi ve altın yaldızla süslenmiş kalkık kenarlı şapkası ile sahnede orkestraya tempo veriyordu. Benucci, Figaro'nun aryası 'Non più andrai, farfallone amoroso' yu gür sesiyle canlı bir şekilde söyledi.

Ben Mozart'ın yakınındaydım, alçak sesle (sotto voce) tekrar ediyordu: Bravo! Bravo! Benucci! Ve ardından Benucci davudi sesiyle o çok güzel 'Cherubino, alla vittoria, alla gloria militar' kısmına geldiğinde etraf sanki elektriklendi, sahnedeki bütün sanatçılar ve orkestradaki müzisyenler coşku içinde 'Bravo! Bravo! Maestro! Çok yaşa Mozart!' diye haykırıyorlardı. Orkestradan gelen alkışın hiç durmayacağını sandım, kemancılar yaylarını nota sehpaalarına vurarak tezahürat ediyorlardı. Küçük adam art arda yaptığı reveransları ile kendisine gösterilen sevgiye ve coşkun alkışlara teşekkür etti.

Aynı övgü birinci perdenin sonunda da ifade edildi. Benim naçizane fikrime göre, eğer daha hiçbir şey yazmamış olsaydı bile, bu müzik onu sanatının en büyük ustası kılacak kalitedeydi. İkinci perdedeki sekstette (bu sekstet -sestetto- Mozart'ın operada en sevdiği parçaydı) benim de Kekeme Hakim olarak oldukça önemli bir rolüm vardı. Bütün parça boyunca kekeleyecektim, ama Mozart sekstette bunu yapmamı istemedi, çünkü müziğini bozacağından korkuyordu.

Ne haddime düşmüş ama bu konuda aynı fikirde olmadığımı söyledim, çünkü benim kekemelige başlamaya niyetlendiğim yer müziğin diğer seslerini olumsuz etkilemeyecek, ilginç bir efekt yaratacaktı. Üstelik sahnedeki konuşmalarında kekeleyen birisinin sekstete gelince normal konuşması, sonra tekrar kekeleye başlaması bana pek doğal görünmüyordu. Bu konuda - aynı zamanda saygıda kusur ettiğimi bildiğimi kendisine söyleyerek - büyük Mozart'a karşı çıktım. Eğer rolümün bu kısmını istediğim gibi icra edemeyeceksem o zaman hiç sahneye çıkmak istemediğimi söyledim.

Sonunda Mozart istediğim gibi yapmama razı olduysa da bunun başarısından hiç emin değildi. Ama salonu dolduran izleyiciler bu sahneyi o kadar sevdiler ki onlar kahkahalarla gülerken Mozart da kendilerine katılıp gülüyordu. Kral Hazretleri bir kaç kez 'Bravo!' diye haykırdı, alkışlarla seksteti tekrar ettik. Opera bittiğinde Mozart sahnede bana doğru geldi iki elimi birden tutarak 'Bravo genç arkadaşım! Sana minnettarım, itiraf edeyim ki sen haklı çıktın,' dedi. Denediğimiz yaklaşım bir risk taşıyordu elbette ama ben bunu yakışık alır bir şekilde yapabileceğimi düşünüyordum ve neticede haklı çıktım.

Operayı Londra'da ve başka yerlerde de izledim ama Hakim'in kekeme olarak oynandığını görmedim. Hatta bu sahne bazen tamamen atlanıyordu. Ben bu karakteri ahmak bir yaşlı adam şeklinde canlandırdım, ama gerçekte o zamanlar daha çiçeği burnunda bir gençtim. Operanın sonunda izleyicilerin alkışlarının bitmeyeceğini düşündüm. Israrla Mozart'ı sahneye çağırıyorlardı. Eserin her parçası istek üzerine tekrarlandı, öyle ki bir değil iki opera

İrlandalı tenor, besteci ve şarap tüccarı
Michael O'Kelly (1762-1826).

süreci kadar zaman aldı, bu nedenle İmparator'un emriyle ikinci gösterimde tekrarların yapılması yasaklandı. Figaro'nun Düğünü Mozart için tartışılmaz bir zaferdi, tıklım tıklım dolan salonlar da buna şahitti."

Kelly kekemelik üzerine daha sonra öğrendiklerini de anlatıyor okuyucuya:

"Kekemelik belasıyla yaşayanlar hakkında daha sonra ilginç bir şey öğrendim. Normal konuşma sırasında kekeleyenler, şarkı söylerken bu sorunu yaşamıyorlar. Ünlü bas Sedgwick buna bir örnekti, güzel bayan yazar Inchbald da öyle."

Kelly'nin bahsini ettiği kekeme Sedgwick, Londra'da demirci olarak çalışırken sesinin güzelliği ortaya çıkan, daha sonra aktör ve ses sanatçısı olarak isim yapan bir bas baritondu. Sahneye ilk kez Londra'nın Drury Lane Tiyatrosu'nda, 1787'de, Michael Kelly ile beraber çıktı. Hızla meşhur oldu, ve aynı hızla unutuldu. Alkolden hayatını kaybettiği 1803 yılına kadar Drury Lane'de çalıştı. Elizabeth Inchbald (1753 - 1821) ise 18. yüzyıl sonu İngiltere'sinin başarılı oyun ve roman yazarlarından. Türkçe'ye çevrilmiş romanları arasında Basit Bir Hikaye (A Simple Story, 1791) bulunuyor.

Kelly'nin Figaro'nun Düğünü gösterimlerinde dinleyicilerin isteği üzerine yapılan tekrarlar üzerine bir anısı daha var:

"Bir sabah Saray'ın büyük salonunda provadayken Kral Hazretleri, Prens Rosenberg ile yanımıza geldi, Storace, Mandini ve Bennuci'ye hitap ederek şunları söyledi: 'Parçalar tekrarlanmayacak diye emir verdiğim için pek mutlu görünüyorsunuz. Şarkılarınızı bu kadar tekrar etmek sizin için çok zor ve yorucu olsa gerek.' Storace hemen 'Evet Ekselansları, gerçekten çok çok zor,' dedi. Öbür ikisi de reverans yaparak sanki aynı fikirde olduklarını işaret ettiler. Ben Kral Hazretlerinin yanındaydım, 'İnanmayın Ekselansları,' dedim 'hepsi parçalarını tekrar etmek için can atıyorlar. En azından ben öyleyim!' Majesteleri güldü, ve sanırım ki benim sözlerimde daha fazla gerçek payı olduğunu düşündü. Ben de söylediklerimin gerçeğe daha yakın olduğunu sanıyorum."

NANCY STORACE

Figaro'nun Düğünü'nün prömiyerinde Don Basilio ve Don Curzio rollerini O'Kelly seslendiriyordu. Susanna da Nancy Storace idi. Yani operanın prömiyerinde on bir rolden üçünü Büyük Britanyalı sanatçılar üstlenmişlerdi. O yıl Kelly 24, Nancy ise 21 yaşındaydı.

Mozart'ın ilk Susanna'sı Nancy Storace, Londra'da doğdu. Babası İtalyan bir kontrbas sanatçısı, annesi İngilizdi. O da Kelly gibi ünlü kastrat Rauzzini'den ders aldı ve daha 12 yaşında sahneye çıktı. Ardından ailesi onu İtalya'ya götürdü. Genç ses sanatçısı burada büyük başarı kazandı. Viyana'ya geldiğinde üstün yeteneğiyle burada da hemen dikkat çekti. 1783'te Viyana'da Kelly ile Antonio Salieri'nin La Scuola De'Gelosi operasında yer aldı. Mozart, Nancy'yi ilk kez Salieri'nin bu operasında dinledi. Genç sopranonun sesine uyması için Susanna'nın partiyonunda bazı son dakika değişiklikleri yaptıği biliniyor.

Mozart'ın Susanna'sı, İngiliz soprano Nancy (Anna) Storace (1765-1817) (Gravür: Pietro Bettelini, 1788).

Nancy ve kardeşi Stephen, Kelly ve Attwood'la beraber Mozart'ın yakın arkadaşları arasında yer aldılar. Sık sık evinde bir araya geliyorlardı. Yetenekli bir besteci olan Stephen Storace bir süre Mozart'ın öğrencisi oldu.

Nancy Storace'ın Viyana'dan ayrılırken verdiği veda konseri 23 Şubat 1787 tarihindeydi. Bu konser için Mozart "Ch'io mi scordi di te" (K. 505) başlıklı piyano ve orkestra eşliğinde konser resitatif ve aryayı besteledi. Piyano partiyonunu kendisi için yazdığını tematik kataloğuna düşüğü "Soprano ve piyano ile orkestra için Scena con Rondo, Matmazel Storace ve benim için," ifadesinden anlıyoruz. Mozart'ın Nancy Storace'den hoşlandığı da biliniyor. Besteci, Nancy Storace'ı bu konserden sonra görmedi ama kendisine sürekli yazdı. Ne yazık ki bu mektuplar kayıp.

GRAZIE AGL'INGANNI TUOI

Kelly anılarında "Grazie agl'inganni tuoi" üzerine bestelediği melodiyi Mozart'ın sevdiğini ve üzerine harika çeşitlemeler bestelediğini ve sık sık çaldığını söylüyor. Anılarda:

"Bu şekilde yüceltilen melodiyi bazı müzikseverlerin görmek isteyeceklerini düşünerek ekte veriyorum,"

diyerek notaların faksimilesini de dahil ediyor. Bu tabii Kelly için bir gurur kaynağı.

The Poetry by METASTASIO. The Melody composed by MICHAEL KELLY and arranged by MOZART, with variations at VIENNA in the year 1787.

GRAZIE AGL'INGANNI TUOI.

Kelly'nin kitabında verdiği "Grazie agl'inganni tuoi" vokal düet notasının ilk birkaç ölçüsü. Başlıkta "Sözler Metastasio; Mozart tarafından 1787'de Viyana'da üzerine çeşitlemeler yazılan melodi Michael Kelly'ye ait" ibaresi var.

Ünlü İtalyan ozan Metastasio'nun eserleri arasında yazdıktan sonra bestelediği şiirleri de var. 1842 yılının *Encyclopedia Britannica*'sına göre bunlar arasında o zamana kadar yayımlanmış olanlar bir seri *Canzoni*, *Arie Sciolte* ve *Coro con Sinfonia*. Aynı kaynakta verilen bilgiye göre "ünlü düet Grazie agl'inganni tuoi," ansiklopedinin basılış tarihi 1842 yılında varlığı bilinen ama henüz yayımlanmamış bir eserdir.

Kelly'nin melodisi ölümünden önce Londra'da basılmış. Yayınevinin verdiği detaylar şöyle:

*Grazie agl'inganni tuoi. [Duet.]
The poetry by Metastasio.
The melody composed by M. Kelly and arranged by
Mozart with Variations
at Viennain the year 1787.
<Published by Henry Colburn, London, July, 1825.>*

Kelly'nin Mozart'ın kendi basit melodisini tema olarak kullanıp yazdığını söylediği piyano için çeşitlemeler, üstadın kataloglanmış eserleri arasında yer almıyor. Mozart bazı düzeltmelerle beraber ana melodiyi takip eden yeni bir fikri de ekleyerek Kelly'nin melodisini başka bir şekilde kullanmış. Mozart'ın 1787 tarihli "Grazie agl'inganni tuoi" versiyonu üç ses için düşünülmüş: soprano, tenor ve bas. Ses sanatçılarına eşlik eden aletler ise flüt, iki klarinet, kornolar ve fagotlar. Mozart bunların partiyonunu tamamlamamış. Mozart Kelly'nin orijinal fikrini değişik bir tonalitede ve 3/4 yerine 2/4 ölçü kullanılarak yazmış. Metastasio'nun sözleri hiç bir değişiklik yapılmadan Mozart'ın versiyonuna da uyuyor. Nefesli çalgılar

eşliğinde solistler için bestelenmiş buna benzer yapıtların o zamanlar çok moda olduğu biliniyor. Özel bir davet için düşünüldüğü sanılan bu eser *Köchel Kataloğu* sıralamasında 532 numarasını taşıyor.

532.

Terzett für Sopran, Tenor und Baßstimme »Grazie agl'inganni tuoi«.

Text von Metastasio.

Begleitung: 1 Flöte, 2 Klarinetten, 2 Hörner, 2 Fagotte, Baß. (Aut., Part.-Entw.)

Komp. *1787. Wegen des Verhältnisses zu Kellys Melodie vom J. 1787. 8. Anmerkung.

Autograph: Partitur-Entwurf im Besitz der k. k. Hofbibliothek zu Wien. (A. N. 48, C. 46.) (1860 K.) Ein Blatt mit 2 beschriebenen Seiten. Querformat. (Das Autograph ist ohne Text.)

Ausgaben: W. A. M., Ser. 7, n. 35. — Leipzig, Breitkopf & Härtel, Deutscher Lieder-Verlag n. 4556.

Anmerkung. Der Opernsänger Michael Kelly (geb. Dublin) erzählt in seinen »Reminiscences« I. 226. (London 1826), er habe eine kleine Melodie zu Metastasio's Canzonetta »Grazie agl'inganni tuoi« komponiert, welche sehr gefiel wo er sie sang; sie habe auch Mozart gefallen und dieser habe Variationen darauf komponiert, welche wirklich schön gewesen, und von Mozart oft gespielt worden seien. Kelly ließ seine zweistimmige Melodie in seinem Buche abdrucken und fügt das Jahr 1787 als die Zeit der Komposition hinzu. Die vorliegende liebe kleine Komposition Mozarts ist in der Urschrift ohne Text, stimmt beinahe Takt für Takt mit Kellys Melodie, enthält aber geistreiche kleine Varianten, welche die Meisterhand verraten. Es scheint daher allerdings, daß Mozart an Kellys Melodie gefallen und dieselbe wert gefunden habe, ihr auch eine andere Form zu geben. Indes erscheinen weder diese Bearbeitung noch die völlig unbekanntenen Variationen in Mozarts Verzeichnisse. Möglich wäre es, daß Mozart die letzten gar nicht niedergeschrieben hätte. Dem später aufgefundenen Partitur-Entwurf zufolge hatte Mozart sogar eine Begleitung von sieben Bläsern und Kontrabaß dazugesetzt; daher es zu den Arien mit Orchesterbegleitung zu zählen ist. — O. Jahn, 2. Aufl. II, 49, 3. Aufl. II, 58.

Mozart'ın Michael Kelly'nin melodisi üzerine yazdığı, sözlerin dahil edilmediği "Grazie agl'inganni tuoi" üçlüsü *Köchel* kataloğunda K. 532 olarak yer alıyor.

VIYANA'DAN AYRILIŞ

1787'nin Şubat ayında Kelly, Storace Kardeşler ve Attwood ile Viyana'dan ayrıldı, yolda Salzburg'da Mozart'ın babasına uğrayarak Londra'ya gittiler.

"Ayrılmadan önce ölümsüz Mozart'a, sevimli eşine ve ailesine uğradım; Salzburg Sarayı'nda görevli babası Leopold Mozart'a iletmek üzere bir mektup verdi. Kendimi ondan zar zor koparabildim; vedalaşmamızda ikimiz de gözyaşı döküyorduk. Gerçekten de Viyana'da geçirdiğim mutlu günlerin anıları asla aklımdan çıkmayacak.

1787 Şubat ayının ilk haftasında Viyana'yı buruk ve minnet dolu bir kalple geride bıraktım. Storace, annesi, kardeşi, Attwood ve ben, Bayan Storace'in küçük köpeği ile beraber, dört atlı bir arabayı doldurduk ve İngiltere'ye doğru yola çıktık!

Bu Alman yolculuğunun bütün detaylarını anlatsaydım yazmayı hiç bitiremezdim. Bu nedenle durduğumuz değişik yerlerden bahsetmekle yetineceğim. Gözlemlmeye değer yerlerden ilki, başka hiçbir özelliği olmasa bile 1756 yılında orada hayata gelen Mozart'ın doğum yeri olarak kutlanması gereken Salzburg'du. Yüksek kulelerini uzaktan huşu içinde izledim. Vardığımızın ertesi günü bir saray görevlisinin eşliğiyle Mozart'ın babasını ziyaret ederek oğlunun mektubunu kendisine teslim ettim."

Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791).

Kelly, İngiltere'ye dönüşünden sonra 1797 ile 1821 yılları arasında çok sayıda müzikalde çalıştı. Ya kendisi besteci olarak ya da diğer bestecilerle işbirliğiyle pastişler yazarak Avrupa'da başarı kazanmış operatik eserleri kendi anlayışına göre Londra müzikseverlerinin zevkine uygun bir şekilde uyarladı. Eserleri arasında en ünlüsü kendi bestelediği ve 1798'de başrolde oynadığı *Bluebeard; or, Female Curiosity* başlıklı, öyküsü Türkiye'de geçen orientalist bir operadır.

1801 yılında King's Theatre'in yanında, opera müdavimlerine dükkândan doğrudan sahneye özel bir giriş sunan bir kitapçı açtı. 1811'de iflas edene kadar burada opera ve şan notaları sattı.

Kelly aynı zamanda şarap ticaretiyle de uğraştı. Sanatçının bestecilik çalışmaları ile alay eden ozan Richard Sheridan, dükkânın tabelası "Şarap bestecisi ve müzik ithalatçısı Michael Kelly, dese daha yerinde olurdu," diyerek Kelly'nin besteciliği ile alay ediyordu.

Bestesini Michael Kelly'nin yaptığı ve 1798'de Londra Drury Lane'de baş rolde oynadığı, Türkiye'de geçen orientalist opera *Bluebeard; or, Female Curiosity*'nin afişi.

Eleştirmenlere göre Michael O'Kelly mükemmel bir ses sanatçısı değildi ama kültürlü bir insandı, deneyimi ve sahne becerisi ile başarı kazandı. Anılarda çok nazik ve arkadaş canlısı bir insan olarak kaldı. Müzikseverlere de yakından tanıdığı Mozart'ı sevgi ve içtenlikle anlatarak gönüllerde yer etti.

KAYNAKÇA:

Gwilym Beechey, "Thomas Linley, Junior. 1756-1778," *The Musical Quarterly*, Cilt 54, No. 1, 1968, s. 74-82.

Eustace J. Breakspeare, *Mozart*, New York, E. P. Dutton & Co., 1902.

Barry Cooper, *Child Composers and Their Works: A Historical Survey*, Scarecrow Press, 2009, s. 93.

Erich Hertzmann, "Mozart and Attwood," *Journal of the American Musicological Society*, Cilt 12, No. 2/3, 1959, s. 178-184.

Michael Kelly, *Reminiscences of Michael Kelly, of the King's Theatre, and Theatre Royal Drury Lane, including a period of nearly half a century; with original anecdotes of many distinguished persons, political, literary, and musical*, (Derleyen: Theodore Hook), İki cilt, Henry Colburn, Londra, 1826.

Imperial Dictionary of Biography, Ed. John. F. Waller, 3 Cilt.

Encyclopedia Britannica, 7. Baskı, Cilt 14, No. 2, 1842, s. 704.

Philip H. Highfill, Jr., Kalman A. Burnim, ve Edward A. Langhans, *A biographical dictionary of actors, actresses, musicians, dancers, managers & other stage personnel in London, 1660-1800*, Cilt 13,

Southern Illinois University Press, Carbondale, 1973, s. 245.

Ludwig Köchel, *Chronologisch-thematisches Verzeichnis sämtlicher Tonwerke Wolfgang Amade Mozarts*, Breitkopf & Härtel, Leipzig, 1905, s. 504.

Theo Mortimer, "The Adventures of Michael Kelly," *Dublin Historical Record*, Cilt 53, No. 2, 2000, s. 120-134; Cilt 54, No. 1, 2001, s. 28-47.

Pauline D. Townsend, *Life of Mozart*, 2. Cilt, Novello, Ewer & Co., Londra, 1882, s. 361-62.

Patrick Wood, "Thomas Linley, Mozart's Boyhood Rival," *Early Music America*, Spring 2009, s. 34-37.

Neal Zaslaw, " 'Grazie agl'inganni tuoi': Mozart or Kelly," *Im Dienst der Quellen zur Musik: Festschrift Gertraut Haberkamp zum 65. Geburtstag*, ed. Paul Mai, Tutzing, 2002, s. 409-24.